

Kożuch, Antoni

Działalność gospodarcza SKR województwa ostrołęckiego i kierunki jej doskonalenia

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 7, 246-253

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA SKR WOJEWÓDZTWA OSTROŁĘCKIEGO I KIERUNKI JEJ DOSKONALENIA.

Usługi produkcyjne dla rolnictwa stanowią jedno z ważnych ogniw kompleksu gospodarki żywnościowej. Postęp w dziedzinie usług, związanych z produkcją rolniczą, warunkuje bowiem nie tylko jej wzrost, ale decyduje również o wydajności pracy w rolnictwie, kosztach produkcji, a w konsekwencji o cenach produktu pochodzenia rolniczego. Należy również zauważyć, że usługi produkcyjne w rolnictwie nieuspołecznionym są stosunkowo mało rozpoznany element gospodarki żywnościowej.

Stąd też jednostki gospodarcze kółek rolniczych, prowadzące od lat jedną z najbardziej powszechnych form działalności usługowej na wsi, dysponujące odpowiednio wyszkoloną kadrą oraz sprzętem rolniczym, powinny coraz bardziej rozszerzać zakres swych usług. Skalę omawianego zjawiska w pewnym stopniu określa fakt, że w strukturze podmiotowej sprzedaży usług dla rolnictwa prywatnego w skali kraju udział kółek rolniczych w latach 1982-1990 oscyluje między 43,4 a 17,0%.

Usługi świadczone przez jednostki kółek rolniczych stanowią uzupełnienie strumienia poszczególnych czynników produkcji (ludzkiego i rzeczowego). Proces rozszerzania działalności usługowej kółek rolniczych jest uwarunkowany wieloma czynnikami. Do najważniejszych można zaliczyć: konkurencyjność ekonomiczną (relacje cen usług do kosztów wykonania prac we własnym zakresie oraz relacje cen usług między poszczególnymi podmiotami), techniczną (jakość i walory techniczne usług), a ponadto poziom oświaty i kultury zawodowej rolników-producentów, z czym wiąże się odchodzenie od tradycyjnych technik produkcji w gospodarstwach rodzinnych.

Badanie dynamicznych aspektów działalności usługowej SKR na rzecz gospodarstw chłopskich stanowi zasadniczy przedmiot analizy. Analiza dynamiczna ma na celu zorientowanie się, co do kierunków i szybkości przeobrażeń, zachodzących w strukturze rodzajowej usług, realizowanych przez kółka rolnicze w woj. ostrołęckim.

Poznanie stanu oraz kierunków zmian struktury rodzajowej i przestrzennej usług produkcyjnych ułatwia podejmowanie racjonalnych decyzji, dotyczących polityki rozwoju usług na wsi ostrołęckiej.

1. Dynamiczne aspekty działalności usługowej SKR woj. ostrołęckiego

Poziom usług świadczonych rolnikom indywidualnym zależy od potencjału, organizacji i funkcjonowania poszczególnych spółdzielni kółek rolniczych. Na zróżnicowanie poziomu działalności usługowej mają wpływ takie czynniki, jak: wielkość bazy materialno-technicznej i techniczne uzbrojenie pracy w SKR, wielkość spółdzielni i zasięg jej działania, liczebność i zasięg działania zakładów usługowych, kwalifikacje

i wynagrodzenia pracowników, finansowe zainteresowanie SKR działalnością usługową usługową i opłacalność świadczenia przezeń usług. Czynniki te wywierają wpływ nie tylko na ilość, ale również na jakość i strukturę rodzajową usług.

Podstawowym miernikiem rozmiaru i poziomu usług produkcyjnych SKR jest wartość i struktura usług (tabela 1).

Tabela 1. Poziom i struktura usług SKR województwa ostrołęckiego

	Wartość usług - zł na 1 ha UR	struktura usług - %				
		przemysłowe	budowlane	rolnicze	transportowe	pozostałe
1980	233	2,0	0,8	80,2	16,8	0,2
1983	1135	2,3	0,1	92,3	4,8	0,5
1988	2005	5,3	2,2	87,0	5,3	0,2
1990	24015

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych WZRKiOR Ostrołęka oraz Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990. GUS, Warszawa, 1992, tabl. 24 (175).

W analizowanym okresie nastąpiły pewne zmiany w strukturze dochodów ze sprzedaży zewnętrznej usług, produkcji towarów. Wzrósł bowiem udział przychodów z mechanizacji (z 53,0% w roku 1980 do 57,2% w roku 1988), przy zmniejszonym udziale pozostałych kierunków działalności. Wydaje się, że tendencja ta występuje również obecnie. Nastąpiło przy tym pewne przewartościowanie funkcji SKR. Usługi mechanizacyjne, zgodnie z historycznie ukształtowaną tradycją, stały się ponownie dominującą dziedziną.

Zmiany, jakie zachodzą w latach dziewięćdziesiątych w społecznych i ekonomicznych uwarunkowaniach rozwoju SKR woj. ostrołęckiego, dyktują szereg zmian działalności gospodarczej, struktury organizacyjnej, form i metod bieżącego funkcjonowania. Z jednej strony proces urynkowania gospodarki stymuluje spółdzielnie w kierunku samodzielności i samofinansowania, a z drugiej — wyraźna i szybka przebudowa struktury czynników w rolnictwie — powoduje, że dotychczas ukształtowany model SKR jako instytucji usługowej w rolnictwie, traci swą aktualność. W tym kontekście istotne wydaje się określenie roli i miejsca SKR w dzisiejszym rolnictwie oraz określenie przydatności (w przyszłości) w modelu obsługi rolnictwa chłopskiego, jako gminnej instytucji usługowej.

Spółdzielnie kółek rolniczych, jako koncepcja przedsiębiorstwa usługowego, reprezentują pewną wizję organizacji indywidualnego rolnictwa, a szczególnie jego mechanizacji. W latach siedemdziesiątych wobec forsowanej tezy o technicznej i organizacyjnej indywidualności gospodarstw indywidualnych, jednym z głównych zadań SKR było dostarczanie gospodarce chłopskiej tanich usług produkcyjnych w możliwie szerokim zakresie. Organizację spółdzielni podporządkowano zatem celom doraź-

nym, w wyniku czego pozostała m.in. do dzisiaj struktura wyposażenia technicznego SKR. Posiadają one równocześnie specjalistyczne maszyny i urządzenia rolnicze (ciężkie ciągniki, kombajny, aparaturę ochrony roślin) i drobny podstawowy sprzęt (narzędzia uprawowe, wiałarki, kopaczki itp.). Można więc zauważyć, że struktura posiadanego przez SKR sprzętu dostosowana jest do potrzeb „uniwersalnego” gospodarstwa chłopskiego. W konsekwencji przy takim charakterze wyposażenia technicznego SKR brak jest przedmiotowej koncentracji i specjalizacji, jako czynników efektywnego działania.

Duże zapotrzebowanie gospodarstw chłopskich i na tym tle wysoka krańcowa efektywność mechanizacji spowodowały, że od początku działania SKR jest ona najważniejszą dziedziną. Ponieważ jednak same usługi mechanizacyjne nie dawały spółdzielniom całorocznego utrzymania i nie spełniały oczekiwań rolników-producentów, koniecznością ekonomiczną stało się poszerzenie zakresu obsługi produkcyjnej gospodarstw.

Mimo rozbudowy innych kierunków usług oraz produkcji i obrotu towarowego mechanizacja prac rolniczych, jak już wspomniano, należy do głównych form działalności gospodarczej SKR i jest podstawą jej funkcjonowania. Przychody z usług mechanizacyjnych i transportowych stanowią w województwie ponad 57% przychodów SKR z całokształtu działalności, zatrudnienie w mechanizacji wynosi blisko 60% pracowników, a wartość majątku produkcyjnego w tym dziale działalności sięga 65% ogólnej wartości majątku trwałego(1). Jak wskazują materiały sprawozdawcze KZRKiOR w 1987 r. działalność mechanizacyjna charakteryzowała się relatywnie niskim stopniem rentowności (7,9%) i znacznie ustępowała usługom warsztatowym (9,6%) oraz usługom i produkcji remontowo-budowlanej (13,5%). Ponadto mimo ciągle dominującej pozycji mechanizacji, stopniowo zmniejsza się skala usług mechanizacyjnych SKR w województwie (tabela 2).

Tabela 2. Zmiany podaży usług mechanizacyjnych SKR woj. ostrołęckiego

Lata	Usługi mechanizacyjne w godzinach pracy efektywnej ciągników - na 1 SKR		
	Ogółem	w tym	
		prace polowe	transport na rzecz rolnictwa i gospodarki żywnościowej
1980	64117	13851	13744
1983	38532	9325	12804
1988	32642	6291	12997

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych WZRKiOR w Ostrołęce

Jest to zjawisko niepokojące i paradoksalne, bo usługi są przecież głównym zadaniem SKR. Można przewidywać, że w przyszłości będą następować zmiany w sposobie

realizowania funkcji mechanizacyjnej SKR w stosunku do gospodarstw indywidualnych. Należy pamiętać, że w porównaniu z 1975 r. liczba ciągników w gospodarstwach indywidualnych w województwie wzrosła blisko 10-krotnie, a w jednostkach gospodarczych kółek rolniczych zmalała o około 50%. Obecnie prawie co trzecie gospodarstwo indywidualne w województwie posiada ciągnik, a SKR mają zaledwie 4,8% stanu tych maszyn w sektorze indywidualnym. Nie ulega zatem wątpliwości, że w wielu pracach rolniczych gospodarstwa indywidualne zmagają się w kierunku uniezależnienia się od usług. Nastąpiło bowiem istotne przesunięcie w potencjale technicznym rolnictwa indywidualnego, charakteryzujące się relatywnie zmniejszonym udziałem maszyn SKR w obsłudze produkcji rolniczej. Proces ten, jak się wydaje, będzie postępował nadal. Równocześnie powstaje szereg nowych podmiotów gospodarczych podejmujących działalność w sferze obsługi produkcyjnej rolnictwa. Obserwuje się też zmniejszenie rynkowej formy spożycia usług, pełniące funkcję miernika poziomu cywilizacyjnego. Oznacza to wzrost zasięgu wykonawców nie rejestrowanych i samoobsługi w dziedzinie usług. Szeroki zakres korzystania ze świadczeń wykonawców nie rejestrowanych ma przede wszystkim przyczyny ekonomiczne, ale jest on także związany z niedorozwojem sieci usługowej na wsi ostrołęckiej. Na kolejnych miejscach przyczyn pozarynkowych form zaspakajania potrzeb w zakresie usług produkcyjnych znajdują się zastrzeżenia do pracy SKR, a wśród nich — poza wysokimi cenami — długie terminy wykonania, nieodpowiednia jakość, niska kultura obsługi itp. Zbyt odległe terminy realizacji zleceń usługowych są wynikiem niewystarczających zdolności usługowych, braków w zaopatrzeniu materiałowym, niepełnego wykorzystania czasu pracy itp.

Z materiałów sprawozdawczych WZRKiOR w Ostrołęce wynika, że w samym SKR obserwuje się proces dekapitalizacji majątku trwałego. W 1987 r. stopień zużycia majątku wyniósł 33,6%, w tym ciągników 58,6% i maszyn rolniczych 53,5%. Należy podkreślić, że sytuacja w tym zakresie ulega dalszemu pogorszeniu. Efektem tego są rosnące koszty utrzymania sprawności technicznej, a w konsekwencji wzrastające także koszty usług. Jednocześnie zmniejsza się liczba większości ważniejszych maszyn rolniczych (tabela 3).

Tabela 3. Stan ważniejszych maszyn w SKR województwa ostrołęckiego — sztuki

Wyszczególnienie	1980	1983	1987	1980 = 100
ciągniki	1666	1302	974	57,8
wiązalki	461	400	122	26,5
kombajny zbożowe	159	140	171	107,5
kombajny ziemniaczane	207	151	107	51,7
kosiarki rotacyjne	575	455	328	57,0
rozrzutniki obornika	400	243	198	49,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych WZRKiOR w Ostrołęce.

Poza naturalnym zużyciem na stan wyposażenia technicznego SKR ma również wpływ świadoma polityka wyprzedzaży sprzętu, przeważnie niesprawnego lub wykorzystywanego w zbyt małym stopniu. Ponadto zauważyć można, iż od 1983 r. wykorzystanie ciągników wykazuje niewielki wzrost (tabela 4), przy malejącym udziale prac rolniczych.

Tabela 4. Ciągniki i ich wykorzystanie w SKR województwa ostrołęckiego.

Lata	Liczba ciągników - szt.	Średnia liczba godzin pracy efektywnej na 1 ciągnik	w tym - %	
			prace rolnicze	transport rolniczy
1980	1666	1347	21,6	21,4
1983	1302	1095	24,2	33,2
1987	974	1240	19,3	39,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych WZRKiOR w Ostrołęce.

Znajduje to potwierdzenie w zmniejszającym się udziale usług dla ludności w strukturze przychodów SKR (15,4% w 1980 r., wobec 13,1% w 1987 r.). Jednocześnie jednak wartość tych usług w cenach bieżących w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych, systematycznie rośnie.

W ostatnich dziesięciu latach w SKR woj. ostrołęckiego wystąpiła silna tendencja zmniejszania zakresu rzeczowego usług mechanizacyjnych (tabela 5). Równocześnie dokonał się kilkietapowy poważny wzrost cen na usługi machinizacyjne. Trudno jednakże ocenić, czy tak znaczne zmniejszenie skali usług mechanizacyjnych wynika głównie ze zmniejszonego popytu rolników na usługi (m.in. z tytułu wzrostu cen i równoczesnego wzrostu wyposażenia technicznego gospodarstw), czy jest to związane ze zmniejszającym się potencjałem usługowym. Można jednak zauważyć, że

Tabela 5. Efekty rzeczowe działalności mechanizacyjnej SKR woj. ostrołęckiego.

Wyszczególnienie	jednostki miary	1980	1983	1987	1980 = 100
zbiór zbóż kombajnami	tys. ha	13,2	13,9	22,2	168,2
zbiór zbóż wiązalkami	tys. ha	22,7	12,8	3,5	15,4
zbiór ziemniaków kombajnami	tys. ha	2,1	1,6	1,6	76,2
koszenie traw i zielonek	tys. ha	56,8	38,3	31,6	55,6
roztrząsanie obornika	tys. ha	8,3	9,0	8,7	104,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych WZRKiOR w Ostrołęce.

pomimo znacznego wzrostu cen nadal duży popyt występuje na prace trudne (roztrząsanie obornika) lub wykonywane wysokowydajnym, drogim sprzętem (zbiór płodów kombajnami).

Z punktu widzenia rachunku ekonomicznego obecne warunki rozwoju SKR w woj. ostrołęckim narzucają konieczność ponownego określenia idei tej organizacji i jej funkcji w rolnictwie oraz ustosunkowania się do jej systemu ekonomiczno-organizacyjnego. Znaczny spadek popytu gospodarstw indywidualnych na wiele rodzajów usług mechanizacyjnych nie oznacza, że zmierza on do całkowitego zaniku. Nawet przy powszechnej dostępności maszyn pozostanie część gospodarstw korzystających z usług, m.in. gospodarstwa prowadzone przez ludzi starych, kobiety, gospodarstwa dwuzawodowe itp. Szczególną grupę gospodarstw — potencjalnych nabywców usług — stanowią gospodarstwa bardzo małe, ze względów ekonomicznych słabo wyposażone w techniczne środki produkcji. Usługi mechanizacyjne będą tu pełnić funkcję produkcyjną (uzupełnienie czynników produkcyjnych gospodarstwa). Ponadto wzrost technicznego wyposażenia gospodarstw, zmiany struktury agrarnej, specjalizacja i koncentracja produkcji w gospodarstwach silnych ekonomicznie będzie rodziła zapotrzebowanie na usługi specjalistyczne, np. szybki wysokotonażowy transport, usługi diagnostyczne, naprawy sprzętu rolniczego itp.

Jak wskazuje dotychczasowa praktyka, problem zapewnienia opłacalności usług poprzez dalsze podwyżki cen nie może być traktowany perspektywicznie tym bardziej, że poziom cen usług SKR podlega silnej presji samych rolników, w tym członków samorządu spółdzielni. W związku z tym SKR w województwie podejmują liczne zadania produkcyjne i usługowe także w innych, bardziej opłacalnych dziedzinach. Skala i zakres tych działań są już dosyć znaczne. Obejmują one produkcję różnego rodzaju sprzętu i urządzeń, regenerację części zamiennych i podzespołów, diagnostykę pojazdów samochodowych. Jednostki kółek rolniczych prowadzą także zaopatrzenie mieszkańców wsi w paliwo, usługi budowlane i produkcję materiałów budowlanych. Obok działalności na rzecz rolnictwa podejmują też działania produkcyjne i usługowe dla szerszego kręgu odbiorców.

Prowadzenie przez większość SKR różnych form działalności gospodarczej, produkcyjnej i usługowej jest prośbą dostosowania się spółdzielni do zmieniających się warunków gospodarczych. Stąd można wnioskować, że sztywny, jednolity model organizacyjny, ukształtowany w poprzednich latach, nie był dostatecznie efektywny i nie może nadal być utrzymywany.

2. Próba określenia kierunków działalności usługowo-produkcyjnej SKR woj. ostrołęckiego

Jak wynika z poprzednich rozważań, jednym z ważniejszych wykonawców usług produkcyjnych dla gospodarstw w województwie są SKR. Organizacja ta, pomimo nieprawidłowości w funkcjonowaniu, posiada szereg cech, które pozwalają jej pełnić rolę podstawowego wykonawcy usług w przyszłości. Czynniki przemawiającymi na korzyść SKR są: wieloletnie tradycje działania w środowisku wiejskim, chłopski

rodowód, funkcjonowanie w sąsiedztwie gospodarstw, znaczny potencjał rzeczowy i ludzki. Przedmiotem funkcjonowania SKR, skoordynowanym z uwagi na profil działania z modelem mechanizacji własnej gospodarstw indywidualnych, powinny być w zasadzie dwie grupy usług:

- a) specjalistyczne, wymagające drogiego i wydajnego sprzętu oraz wykwalifikowanej kadry (w tym specjalistyczne usługi mechanizacyjne — kombajnowy zbiór plodów, uprawa użytków zielonych, wypożyczanie maszyn i sprzętu rolniczego, drobne naprawy i remonty maszyn rolniczych).
- b) organizowane dla pełnego i racjonalnego wykorzystania siły roboczej i środków technicznych w ciągu całego roku (zwłaszcza w okresach pokampanijnych), m.in. usługi budowlane dla gospodarstw oraz w zakresie budowy dróg i mostów, prac wodnomelioracyjnych, transportowe, pokampanijne naprawy sprzętu rolniczego. Podejmowanie usług związanych z pracami podstawowymi (orka, siew itp.) powinno wynikać z potrzeb lokalnych, np. gospodarstw drobnych bez siły pociągowej, dwuzawodowych itp.(1)

Wzrost wyposażenia technicznego gospodarstw zwiększa popyt na usługi w zakresie napraw i konserwacji sprzętu. Wykonywanie tych prac warunkują umiejętności specjalistyczne, których nie posiada większość rolników. Wzrost zapotrzebowania na usługi naprawcze wymaga racjonalnego wykorzystania istniejącego zaplecza warsztatowego, rozbudowy sieci warsztatów SKR i utworzenia warsztatów gminnych. W warsztatach tych, poza remontami sprzętu, należy rozwijać usługi w zakresie produkcji prostych maszyn i narzędzi do mechanizacji prac polowych i handlowych (naprawy, konserwacji i montażu urządzeń do zadawania pasz, usuwania obornika itp.), podwórzowych, usługi kowalskie i stolarskie, regenerację części zamiennych oraz wulkanizację, usługi elektryczne i naprawę sprzętu gospodarstwa domowego.

Obok usług podstawowych należałoby rozwijać usługi uzupełniające, których nie wykonują inne placówki na terenie gminy, jak:

- zaopatrzenie rolników w paliwa, smary i części zamienne,
- usługi instalacyjno-montażowe, wodno-kanalizacyjne i centralnego ogrzewania,
- produkcję materiałów budowlanych,
- usługi małej mechanizacji w budynkach inwentarskich,
- budowę i naprawę dróg, konserwację urządzeń melioracyjnych(2).

Aktualna sytuacja daje możliwości elastycznej organizacji wewnętrznej SKR i prowadzenia rozszerzonego zakresu działalności wewnętrznej. W sferze usług mechanizacyjnych możliwa jest reorganizacja dotychczasowego modelu działania. Celowe wydaje się dalsze reaktywowanie i umacnianie działalności gospodarczej samych kółek rolniczych. Oznacza to, że SKR winny funkcjonować nie zamiast, lecz poprzez kółka rolnicze. Zbliży to maszyny do odbiorców usług, zwiększy dyspozycyjność, zmniejszy puste przebiegi itp.

SKR winny natomiast koncentrować działalność na usługach, których skala i stopień trudności uzasadniają ich lokalizację w gminie. Nie bez znaczenia będzie też wspieranie innych form organizacji usług, w tym zespołów użytkowania maszyn, przedsiębiorstw prywatnych. Przyczyni się to do wzbogacenia i uzupełnienia dotychczasowej oferty usługowej jednostek kółek rolniczych. Przyszły rynek usług winno bowiem

cechować bogactwo ofert i form organizacyjnych. Niezbędna jest konkurencja i rywalizacja o klienta przez różnicowanie form obsługi, ceny usług, jakości i terminowości oraz kulturę obsługi.

Problemy środowiska wiejskiego już od dawna wykraczają poza zagadnienia mechanizacji produkcji. Stąd udział SKR w rozwiązywaniu problemów kanalizacji i gazyfikacji wsi, budowy dróg lokalnych, budownictwa mieszkaniowego, rozwijania obsługi sfery konsumpcji, zapewnienia części ludności możliwości zatrudnienia na miejscu, jest konieczny. Wszystkie te działania promują bowiem szeroko rozumiany postęp i służą interesom wsi. Ważne w tym zakresie jest jednak, by SKR nie traciły głównej idei swego powołania, tj. pracy na rzecz środowiska.

LITERATURA

1. A. Kozuch, *Opinie rolników o działalności spółdzielni kółek rolniczych*, „Spółdzielczy Kwartalnik Naukowy”, nr 4 1986 r.
2. A. Kozuch, *Spółdzielnie kółek rolniczych w modelu usług produkcyjnych w gminie*, „Zeszyty Naukowe” WSR-P w Siedlach, seria Ekonomia, nr 25 1991.
3. Dane statystyczne KZRKiOR.